

آقای احمد صنعت دار

قالیهای شاه عباسی

قالیهای تاریخی ونفیس خزانه وموزه آستانقدس

مقدمه - از کودکی هروقت تاریخ دوره صفویه را میخواندم باین جملات برخورد کرده که ۱۱ قطعه قالی بسیار نفیس وزیبا از زمان شاه عباس کبیر در آستان قدس موجود است از مدتها قبل خیلی علاقه داشتم که این قالیها را از نزدیک ببینم واز دیدن هنرنمایی اجداد ونیاکان ۴۰۰ سال پیشم لذت ببرم .

تا اینکه سال گذشته چون پایان نامه تحصیلی خود را در باره قالیبافی مینوشتم لازم دانستم که از تمام قالیهای نامبرده دیدن نمایم . لذا از طرف ریاست محترم دانشکده ادبیات جناب آقای دکتر فیاض باداره خزانه معرفی شدم وبتوسط اولیای آن اداره از نزدیک قالیها را مشاهده وتحقیقات علمی خود را تکمیل نمودم . قبل از اینکه درباره این قالیها بحث نموده تحقیقات علمی خود را شرح دهم لازم میدانم بطور مختصر قالیبافی را در دوره صفویه تشریح نمایم تا طرز بافت ونقشه ونوع رنگ ونخهای قالی در آن زمان معلوم گردد . وبعد بحث خود را شروع نمایم .

قالیبافی در زمان شاهان صفوی : دوره پادشاهان صفوی را باید درخشان ترین عصر ترقی وجلوه هنر ایرانی واسلامی نامید . معماری خاصه از نظر تزئین ونقاشی و تذهیب وكاشی کاری وطراحی و همچنین بافتن قالی درین زمان به اوج ترقی رسید . اصفهان پایتخت شاهان صفوی مهد هنر بود و پادشاهان این خاندان مشوق ومروج آن بودند بی شك هنر درخشان این عصر زاده تكاملی است كه از سالها پیش در رشته های گوناگون آغاز گردیده و درین زمان به ثمر رسیده است .

در این زمان كه پس از قرنهای تشت و تجزیه سراسر ایران زیر فرمان شاهان صفوی درآمد . قالیبافی مانند بسیاری از هنرهای دیگر زیر حمایت مستقیم آنان قرار گرفت و آنان در پیشرفت این هنرها بی نهایت كوشیدند .

در زمان شاه طهماسب شاه طهماسب كه خود علاقه زیادی به نقاشی داشت و میناتورهای نیزی کشید بامدارك بسیاری كه از زمان وی در دست است قالیبافی راهبری

تکامل یافته و درخشان می‌بایم. پادشاه خود بطور مستقیم به‌خلاف شاهان بعدی کمتر در ترویج قالیبافی می‌کوشید اما با وجود این آثاری که ازین زمان باقی مانده است از نظر بافت و رنگ آمیزی و حتی طرح جزو شاهکارهای این هنر به حساب می‌آید.

در زمان شاه‌عباس کبیر وضع هنری دربار صفوی خاصه هنرهای ظریف در این زمان بسوی ترقی جلو رفت و کاشیکاری به ویژه نوع معرق آن رواج بسیاریافت معماری - تذهیب - خوشنویسی - قلمزنی و بخصوص نقاشی و طراحی قالی‌وکاشی به نهایت ترقی رسید قالیبافی به ویژه طراحی آن در زمان این پادشاه ترقی و تکامل یافت شاه‌عباس قالیبافی بسی بزرگی که دارای قسمت‌های مختلف و منظم بود در اصفهان دایر ساخت و بدون شك بسیاری از قالیه‌های گرانبهای زمان او که اکنون در دست است. محصول همین کارگاه بزرگ میباشد. در اغلب شهرهای بزرگ نیز قالی‌بافی‌هایی ایجاد کرد که نام اصفهان - شیروان - کاشان - جوشقان - استرآباد - تبریز خراسان - قراباغ - و کیلان و غیره را می‌توان ذکر نمود.

در زمان این پادشاه برای اولین بار پس از ورود مسلمانان بایران بکار بردن کلابتون و تارهای زرین و سیمین همراه ابریشم در قالیه‌های تزئینی معمول گردید. و آثاری ازین نمونه هنوز در دست است.

طرح‌های (شاه‌عباسی) که تعداد آنها بسیار است هر کدام شاهکاری در نوع خود میباشد. بدون شك استادان نقاشی که درنگارخانه شاهی گرد آمده بودند در تکامل هنر قالیبافی این زمان سخت مؤثر افتاده‌اند و دیگر گونیهایی که در شکل‌های طبیعی بوجود آورده‌اند خود از کمال‌چیره دستی آنان حکایت میکنند.

نقشه و قالیه‌های شاه‌عباسی حال اگر بخواهیم نقشه و قالیه‌های بسیار نفیس دوره صفوی مخصوصاً زمان شاه‌عباس را که اکنون در موزه‌های جهان یا مجموعه‌های خصوصی موجود است از روی کیفیت و نقش نگارشان بشناسیم و همچنین مرکز بافت و قدمتشان را بدانیم برای سهولت آنها را به چند نوع تقسیم مینمائیم

- ۱- قالیه‌های نقشه گلدار شاه‌عباسی
- ۲- « « ترنج دار ساده و پر
- ۳- « « شکاری منقوش بتصویر حیوانات
- ۴- « « گل و باغچه دار
- ۵- « « هراتی گلدار

- ۶- قالیهای نقشه جانمازی
 ۷- < < لهستانی
 ۸- < < لاهوری
 ۹- < < چهار فصل
 ۱۰- < < ترکمنی و قفقازی

قالیهای موزه آستان قدس

اولین قالی مورد بحث ما قالی نفیس شاه عباسی است

که آقای دکتر صمدی در شماره دوم همین مجله از آن یاد آوری نموده و در باره آن شرح کاملی نوشته‌اند البته باید دانست که این قالی از لحاظ تحقیقات علمی دارای خصائص فوق میباشد.

چون در قالی فوق علاوه بر پشم و ابریشم - گلابتون زیادی بکار رفته از لحاظ زیبایی و نفاست و قیمت بر ۱۰ قطعه دیگری که ذکر شده برتری بسیار دارد و چون این قالی هم مانند بقیه بنام تقدیمی شاه عباس در دفتر آستان قدس ثبت شده بنام قالی شاه عباسی معروف است .

البته محل بافت و نقشه و رنگ و زمان تمام شدن تمام قالیها مورد بحث ماست که در موقع تشریح هر کدام ذکر خواهد شد .

و اما قالی مزبور که مشهور به گلابتون دار است قالی بسیار زیبا و نفیسی است که تقریباً سطح آن در حدود ۱۹/۸۸ متر مربع است متن آن لاکمی و نقشه آن افشان گل درشت شاه عباسی است که طول نقشه یکسره و از پهنا نصف کشیده شده و همانطور قالی هم عیناً مانند نقشه یکسره بافته شده است و متجاوز از ۵۰ گل درشت و کوچک شاه عباسی که تمام آنها باهم متفاوتند در آن بکار رفته است ۱۰ الی ۱۵ بوته بنام ماهی اژدر کوچک و بزرگ و مار بیج‌های زیادی بنام اسلیمی ماری است که همه آنها از گلابتون بافته شده و تمام طناب یاده‌های گلها که تشکیل شکل کامل نقشه را میدهند همه از گلابتون میباشند .

این قالی دارای سه حاشیه بزرگ و کوچک است که حاشیه اول لیمومی و حاشیه بزرگ آن لاجورد «سورمه‌ای» و حاشیه سوم آن از گلابتون بافته شده نقشه حاشیه بزرگ آنها مانند نقشه زمینه یکسره کشیده شده و دارای متجاوز از ۲۰ گل درشت و ۲۰ ماهی اژدر بزرگ میباشند فقط اشتباهی که در موقع بافت نقشه زمینه شده اینست که چند نقشه را نقاش کاملاً تمام کشیده و بدست استاد قالیباف داده است استاد در موقع

انداختن نقش به اول قالی اشتباه نموده و آنرا وارونه انداخته است و وارونه بافتن نقشه
کاملاً از خواب قالی نمایان است

مواد اولیه قالی را پشم و گلابتون و ابریشم تشکیل میدهد .

تارهای قالی که همان (تون قالی) نامیده میشود از نخ پنبه هندی ۰۴ میباشد که
آنرا تابیده اند نخها قبل از تابیدن برای اینکه محکم و بادوام باشد در اعصاب کتیرا
انداخته شده تا مانند نخهایی که کفاشها با موم محکم میکنند تون قالی همانطور محکم
گردد .

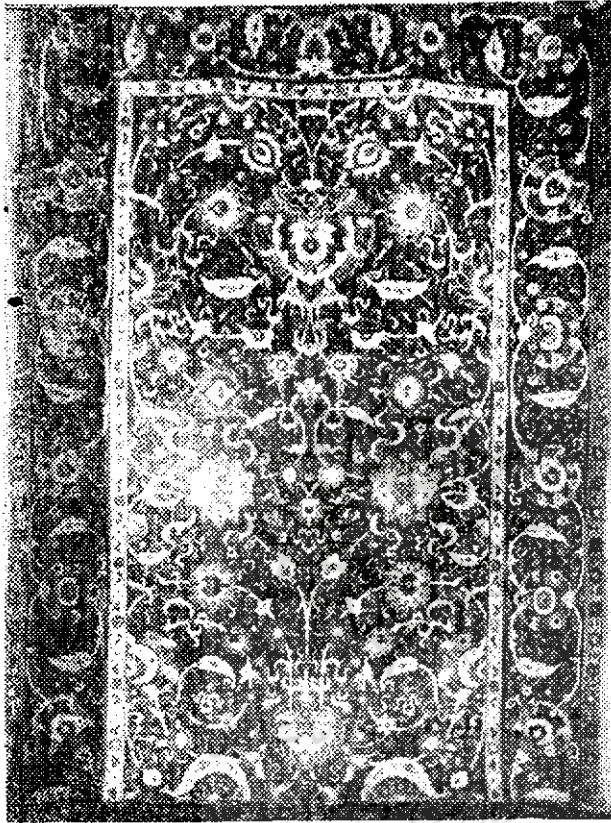
پشم‌های قالی از گلپای پشت گو سفند که از جاهای دیگر لطیف‌تر و نرم‌تر است
جمع آوری ورشته و بارنگ‌های طبیعی و ثابت رنگ شده با وجود آنهمه دقت در پشم‌ورنگ
آن بازم این قالی اکنون دورنگ شده و رگه پیدا کرده هم حاشیه هم متن آن .
عده‌ای از کارشناسان فرش عقیده دارند که در موقعی که قالی از دستگاہ بیرون
آمده و تمام شده رنگ آن کاملاً یکنواخت بوده و رگه نداشته است ولی برور زمان
در اثر آفتاب‌ورفت آمد زیاد تغییر رنگ داده و اکنون دورنگ شده است بعضی از آنها
عقیده دارند که چون در آن زمان تمام رنگهای قالی را یکدفعه رنگ نکرده اند و در
۲ الی ۳ دفعه متن آن رنگ گردیده از همان ابتدای قالی دورنگ بوده و اکنون هم
نمایان است .

ولی عده‌ای از کارشناسان دیگر معتقدند که در موقع رنگ کردن در پشم این
قالی مقداری از پشم‌های دباغی (پوست کنی) مخلوط کرده اند یا عوض نموده اند و در
ابتدا که رنگ نخهای دباغی با نخهای دیگر هم رنگ بوده و در ظاهر موقع تمام شدن
قالی هیچگونه دورنگی نداشته برور زمان پشم‌های دباغی رنگ خود را از دست داده
و روشن گردیده اکنون باعث دورنگ شدن قالی گردیده است گلابتون قالی که از
ابریشم و سیم‌های نقره است با اندازه یک سوم تمام قالی را فرا گرفته و در همه جای قالی
بخش میباشد .

البته باید دانست که نقره را بصورت سیم‌های بسیار ظریف و نازک در می‌آورند
و دور نخ ابریشم می‌بچند تا اینکه بصورت گلابتون در می‌آید می‌توان گلابتون را از ابریشم
و سیم‌های طلا درست کرد در اینجا هم عده‌ای عقیده دارند که گلابتون را مانند پشم
بافته اند در صورتیکه اگر بافته شده بود میبایست هم سطح و هم طراز پشم قالی باشد
و حال اینکه گلابتون گودتراز پشم قالی است . اکثرأ معتقدند که گلابتون مانند بود
قالی کوبیده شده و بازم بین آنها اختلاف است زیرا عده‌ای میگویند که گلابتون را

مانند بود سرتاسر قالی کوبیده و آنچنانیکه بافته نشده گلابتون نمایان گردیده و آنجا هم که بوسیله پشم بافته گردیده بجای بود قالی کشیده شده است البته این عقیده هم چندان قابل قبول نیست زیرا گلابتون بسیار زیادی لازم دارد که قالی بافته شده بجای

بود بکار رود .

اما عده ای معتقدند که موقع بافت هر بود یا هر رج، اول سرتاسر قالی را که بافتنی بوده با پشم بافته و بعد در جاهائیکه گلابتون بکار میرفته جدا جدا میکوبیده اند و گلابتون که تمام میشده سر آنرا در خود قالی بر میگردانیده اند تا پنهان شود و بنا اینکه آنرا می پیچیده اند تا جاهائیکه گلابتون کوبیده شده صاف و یکنواخت باشد و علاوه بر آن از لحاظ گلابتون صرفه جوئی کردند . البته عقیده این

دسته صحیح تر از عقاید دیگران است و قابل قبول میباشد . آستان قدس میباشد

ابریشم این قالی از لحاظ بافت به تنهایی بسیار کم بکار رفته ولی بصورت گلابتون باندازه یک سوم پشم قالی بکار رفته است .

این قالی از لحاظ ظرافت بسیار ظریف بافته شده و هر گره آن ۱۶۰ الی ۱۷۰ یاچین و یاخفت دارد و هم طراز ۱۲۰ جفت قالیهای کرمانی میباشد

بحساب مشهدها هر ذرع آن ۶۰ الی ۷۰ (مقاط) داراست که جمعاً این قالی در حدود ۴ هزار مقاط میباشد البته باید دانست که بطوریکه حساب شده و آقای دکتر

صمدی نوشته‌اند در هر دسی متر مربع قالی متجاوز از یازده هزار «المك» خورده است.

محل بافت این قالی مورد تردید است عده‌ای معتقدند که در لاهور بافته شده و در زمان شاه ظهیراسپ صفوی تمام گردیده و بعدا شاه عباس آنرا تقدیم نموده است عده دیگری عقیده دارند که چون نقشه‌اش گل شاه عباسی است زمان خود شاه عباس و در کارخانه‌های قالیبافی سلطنتی بافته شده است البته قبلا باید دانست که مادونوع بافت قالی داریم

بافت فارسی و بافت ترکی و سه نوع هم دستگناه داریم دستگناه ترکی دستگناه فارسی و دستگناه زمینی.

فرق بافت فارسی و ترکی آنست که بافت فارسی را با انگشت می‌بافند ولی ترکی با چنگک بافته میشود.

فرق دستگناه فارسی با ترکی اینست که در دستگناه فارسی پشت قالی نمایان است و موقع بافت هم قالی به تیر پائین دستگناه پیچیده میشود ولی در دستگناه ترکی اولی پشت قالی نمایان نیست و در ثانی قالی به تیر پائین پیچیده نمیشود بلکه دور دستگناه چرخش می‌خورد.

و اما بافت فارسی هم خودش بدو شعبه میشود بافت قالیهای کاشی - اصفهانی و نایینی و بافت خراسانی و کرمانی

بافت کاشی و اصفهانی طوری است که میتوان قالی را در حدود ۱۰۰ مقاطالی ۱۵۰ مقاط بافت ولی در بافت کرمانی و خراسانی حداکثر از ذرعی ۷۰ مقاط بیشتر نمیتوان بافت. البته بافت این قالی بافت فارسی نوع کرمانی و خراسانی است و روی دستگناه فارسی بافته شده و احتمال میرود در خراسان بوسیله کارگران کرمانی و خراسانی بافته شده و اگر هم در کارخانه سلطنتی بافته شده بوسیله کارگران فوق‌الذکر بوده است چنانچه اگر بافت کاشی یا ترکی بود مسلما از این ظرفیت بافته میشود و بافت قالی هم فرق میکرد. این بود مختصری از تحقیقات علمی و فنی اینجانب که درباره قالی شاه عباسی نموده‌ام. البته باید دانست که این قالی چندین مرتبه در موزه‌های جهان نمایش گزارده شده و در حدود ۱۰ میلیون تومان قیمت شده است ولی بعقیده من اگر هر المک آنرا يك تومان حساب کنیم چون این قالی دارای ۴۰۰۰ مقاط و هر مقاط هم ۱۲۰۰۰ المک است و سطح قالی بالغ ۴۸۰۰۰/۰۰۰ المک میگردد قیمت آن در حدود ۴۸۰۰۰/۰۰۰ میلیون تومان است